

Den islamiska synen på ekonomin*

Kan man tala om islamisk ekonomi som ett specifikt ekonomiskt system jämförbart med kapitalism och kommunism? Elias Kazarian ger i denna artikel en översikt över den islamiska synen på äganderätt, skatter, ränta och vinster och diskuterar de islamiska bankernas funktion. Hans slutsats är att det finns markanta skillnader i synen på ekonomi men att de islamiska ekonomierna i huvudsak fungerar på samma sätt som existerande kapitalistiska ekonomier.

I samband med den islamiska konferensen i Jidda 1973 presenterade de deltagande ländernas finansministrar ett program för att avveckla ränta i de islamiska finansinstitutionerna.¹ Samtidigt fastställdes en plan för att "reformera" det monetära systemet som helhet enligt islamiska regler. Dessa åtgärder har tvingat individer och företag i de islamiska länderna till betydande ansträngningar för anpassningen till de nya lagar som styr eller kommer att styra de islamiska ekonomierna.

Även utländska företag, till exempel de multinationella banker som verkar i de islamiska länderna, påverkas av förändringarna, se Ahmed [1985]. För att påskynda anpassningen har ekonomiska och administrativa fördelar erbjudits dem som övergår till den islamiska etiken. De islamiska bankerna är, exempelvis, skyddade mot nationalisering och konfiskering och befriade från traditionell statlig beskattning men de avkrävs den islamiska skatten, *zakat*.

Övergången till den islamiska ekonomin är på många områden redan ett fak-

tum. Detta gäller inte minst bankerna: sedan mitten av 1970-talet opererar ett stort antal banker i de islamiska länderna i enlighet med islamiska principer, även i de mera moderata islamiska länderna.²

Denna artikel avser att kortfattat beskriva en del av det ekonomiska tänkande som uttryckts genom strävandena att skapa en särskild islamisk ekonomi. Någon heltäckande bild kan naturligtvis inte erbjudas, utan beskrivningen är istället begränsad till ett fåtal centrala begrepp. *Sharia*, det lagsystem som i detalj reglerar de rättrogna muslimernas liv, uppställer ett antal grundregler som styr muslimernas ekonomiska beteende och kan sägas definiera den islamiska synen på ekonomi.

Äganderätt

Enligt Koranen äger Allah all rikedom: "Honom tillhör vad som finns i himlarna

ELIAS KAZARIAN är forskarstuderande i nationalekonomi vid Lunds Universitet. För närvarande arbetar han med en studie om islamisk ekonomi.

* Jag vill framföra ett tack till Ari Kokko för värdefulla kommentarer.

¹ Olika islamiseringsåtgärder har vidtagits i bl a Bahrein, Jordanien, Kuwait, Libyen, Malaysia, Pakistan, Saudiarabien, Sudan och Forenade Arabemiraten.

² De islamiska bankerna är spridda i ett tjugotal länder. I Europa finns de i Luxemburg och Köpenhamn

och vad som finns på jorden, vad som där-
emellan är och vad som är under mulden.”
(Sura 20:5). Människan är endast Guds
ställföreträdare och hennes rätt till egen-
dom är därför, *in corpore*, begränsad till
enbart bruksrätt.

Detta religiösa faktum har kommit att
betyda att egendom har en huvudsakligen
social funktion i det islamiska samhället.
Egendomen skall brukas och bidra till
hela samhällets nytta och välfärd. Även
om islam formellt tillåter privat ägande är
äganderätten därför begränsad och egen-
domen kan konfiskeras. Detta gäller om
äganderätten eller egendomen missbruka-
s, om egendomen ackumuleras och inte
uppfyller sin sociala funktion och om
egendomen slösas:

”Och om I då finnen dem äga ett stadgat om-
döme, så överlämna deras ägodelar åt dem
själva och förtären dem icke i lättinne och
hast.” (Sura 4:5)

”Men dem, som gömma guld och silver och ej
giva ut det för Guds sak, må du förkunna det

hugnesamma budskapet om ett plågsamt
straff.” (Sura 9:34)

”Men slösen icke; han alskar förvisso ej de
slösaktiga.” (Sura 6:142)

Således är rätten till ägande inte absolut.
Om bruket av egendom strider mot Koranens
bud skall egendomen konfiskeras och
fördelas bland de behövande. Om
egendomen förvaltas renlärigt är den
emellertid skyddad. Varken staten eller
samhället, *jamaah*, har rätt att godtyck-
ligt avkorta, minska och beröva indivi-
dens rätt till ägande. Ägandet är legitim-
erat av Gud och skall föras vidare till de
kommande generationerna genom arv.
Endast om de religiösa skatterna, *zakat*,
inte är tillräckliga för att täcka samhällets
behov har staten rätt att inkräkta på det
privata ägandet.

Även koncentration av privat ägande
tillåtet så länge egendomen förvärvas en-
ligt Koranens regler:

”Gud har dock givit somliga av Eder företrädare

ORDLISTA

Nedan följer ett antal ekonomiska termer
och begrepp som använts i artikeln eller
som är återkommande i litteraturen

Amil – Låntagare.

Beu al-mal – Penninghus, centralbank.

Dar al-mal – Finanshus.

Dhimin – Icke-muslim som lever i ett is-
lamiskt land.

Halal – Tillåtet enligt al-sharia, lovligt.

Haram – Förbjudet enligt al-sharia, tabu.

Ijara – Uthyrningskontrakt, leasingkon-
trakt.

Jizia – Skatter för icke-muslimer.

Kharaj – Skatt på jord och dess avkast-
ning.

Masrif – Bank.

Mudaraba – Kontraktform där den ena
parten satsar kapital som den andre använ-
der i produktivt syfte.

Murabaha – Vinster som uppstår vid for-
säljning av varor.

Musharaka – Kompanjonskap.

Qard – Lån.

Qard hasan – Rantefritt lån, lån utan er-
sättning.

Qirad – Synonym till Mudarabah.

Rasmal – Realkapital.

Riba – Ränta, ocker.

Samsar – Affarsmäklare.

Sharia – Lagsystem som i detalj reglerar
muslimernas liv på alla områden. Sharia
bygger huvudsakligen på Koranen och
Sunnah. Koranen är Gudsordet och Sunnah
är normer för individers och samhällets
handlande, baserade på profetens och lär-
jungarnas liv, seder och yttranden.

Shirka – Foretag, bolag, korporation.

Suftaja – Vaxelbevis.

Tadamun – Solidaritet, islamisk försäk-
ring.

Ushr – Tull efter skatt, ordet betyder
tiondel.

Wakala – Agentur, fullmakt.

Zakat – Allmosor, islamisk formögen-
hetsskatt.

framför andra ifråga om jordiska håvor." (Sura 16:73)

Naturtillgångar är undantagna från den syn som beskrivits ovan. De tillhör hela samhället och det är statens skyldighet att fördela resurserna eller avkastningen rättvist bland medborgarna.³

Ränta och vinster

Islam intar en negativ attityd till lån och skulder, ". . . ty Gud älskar ej den otrogne och skuldbelastade" (Sura 2:227). Varje muslim förväntas därför så långt som möjligt undvika att skuldsätta sig; lån skall förekomma endast i nödfall. Om ett lån trots allt blir nödvändigt skall det vara räntefritt och utan ersättning, *Qard hasan*. Låntagaren kan dock frivilligt återbetala ett tillägg utöver lånesumman, men detta får inte ställas som villkor när avtalet ingås. Koranen beskriver i detalj hur ett skuldebrev skall formuleras vad gäller löptid, vittnen och låntagarens skyldigheter. (Sura 2:82) Reglerna skyddar i hög grad långgivaren. Den skuldsatte får, exempelvis, inte delta i ett heligt krig utan långgivarens medgivande, och om han dör som martyr kommer han inte att förlåtas i himlen så länge långgivaren inte befriar honom från skulden.

Denna strikta inställning till lån och skulder tillsammans med islams syn på kapital och pengar färgar den islamiska bilden av ränta och vinst. Kapital betraktas inte som en separat produktionsfaktor, utan snarare som en del av produktionsfaktorn "företagsamhet" (Se Uzaris uppsats i Khurshid [1980]). Pengar utgör ingen tillgång i sig själv utan är endast symboler för varor och produktionsfaktorer.

Islam gör ingen formell skillnad mellan ränta och ocker. Båda företeelserna kallas *al-Riba*, vilken förbjuds i Koranen:

"Men de som leva av riba skola stå upp på samma sätt som den Satan slår med galenskap, och detta därför att de säga köpenskapen är det samma som riba. Men Gud tillåter dock

kopenskap och förbjuder *al-riba*." (Sura 2:276)

"I, som tron, frukten Gud och efterskänken vad som återstår av *al-riba*, om I ären rattrogna." (Sura 2:378)

Tolkningen av *riba* är emellertid omstridd. Den moderna synen, som anpassats för den västerländska ekonomins krav, delar *riba* i ränta och ocker, och tolkar Koranens regler som förbud för ocker men inte ränta. Röntan betraktas som legitim då den används av regeringen för att framkalla sparande, för att finansiera handel, för att straffa gäldenärer som inte har fullgjort sina skyldigheter och för finansiering av produktiva investeringar. Även indexering av tillgångar och priser som ett skydd mot inflation ses som tillåtet. Det vore orättvist om långgivaren fick tillbaka samma summa efter en period av inflation.

Den konservativa synen förbjuder varje form av förutbestämt tillägg till den ursprungliga lånesumman. Detta grundas i att islam anser att allt i livet är föremål för depreciering, endast Gud är evig. (Se Saud i Khurshid [1980]). Därför kan inte kapital tillåtas att öka i värde utan att kapitalägaren medverkar med egen insats av arbete eller personligt risktagande. Det personliga risktagandet har dessutom en betydelse i sig själv. Enligt islam vore det orättvist om låntagare tvangs betala ränta oberoende av om användandet av kapital var lönsamt eller inte, medan långgivaren var garanterad en vinst oavsett personlig insats och hårt arbete, i synnerhet med tanke på att Koranens regler minimerar långgivarens risk.

Denna strikta tolkning har gjort sig gällande vid islamiseringsprocessen av det finansiella systemet i de islamiska länderna. Varje form av ränta har fördömts,

³ En del experter menar att naturtillgångar och deras avkastning bör tillhöra jordägaren, eller, om tillgångar upptacks i icke-agd jord, delas rättvist bland medborgarna.

oavsett syftet med räntan och utan hänsyn till om staten eller privata intressen varit inblandade.

Till skillnad från ranta är vinst tillåten. Vinten är inte förutbestämd, utan den varierar med investeringens lönsamhet. Både kapitalägare och entreprenör drabbas om förluster uppkommer. Därigenom får kapitalägaren en aktiv roll i det ekonomiska livet. Eftersom en risk för förluster föreligger måste kapitalägaren övervaka hur kapitalet används.

Köp och försäljning på avbetalning utgör specialfall, och tillägg till det ursprungliga priset tillåts vanligtvis. Detta motiveras med att tillägget är knutet till en vara och inte till ett lån – således skall inga möjligheter för exploatering finnas. Tillägget blir dock ogiltigt om det överstiger varans inköpspris. Vissa fundamentalister accepterar inte tillägg vid försäljning på avbetalning eftersom det anses fresta folk att synda genom att ingå avtal om skenförsäljning. Se Shalaby [1983] s. 105.

En av följderna av ränteförbudet är att de finansiella institutioner som arbetar enligt de västerländska modellerna, exempelvis banker och försäkringsbolag, förbjuds i de länder som tillämpar de islamiska lagarna. Detta behöver dock inte betyda att bankernas viktiga dynamiska roll försvinner, utan snarare att de islamiska bankerna kommer att inta en något annorlunda, bredare, roll än vad som gällt för de västerländska bankerna.

Inkomstfördelning och skatter

Staten innehar inte samma centrala roll i islam som i väst, utan är i första hand ett medel för att sprida den islamiska läran och medverka till underkastelse och enighet med Guds vilja, *al-Tawhid*.⁴ Därför innehåller Koranen inte många lagar och regler om hur staten skall förvaltas och administreras. Detta i sin tur betyder att islam saknar ett formellt skattesystem.

De rikas förpliktelser gentemot de fattiga innehar en central ställning i islam. Enligt läran skapade Gud rikedom för att den skall fördelas och förbrukas bland de trogna. Rikedom behövs emellertid inte fördelas lika, men varje muslim har rätt att få del av den så att han uppnår en viss levnadsstandard, *nisab*. Därför uppmanar Koranen flera gånger att de rika är skyldiga de fattiga en del av sin egendom:

"...och i deras ägodelar har tiggaren och den hjälplöse tillbörlig del." (Sura 9:34)

"...som förbehålla en viss del av sin egendom åt tiggaren och den hjälplöse..." (Sura 6:142)

Dessa förpliktelser definierar grunden för skatterna i den islamiska världen. Koranen påbjuder nämligen en skatt, *al-zakat*, som de rikas förpliktelse gentemot de fattiga. Dessutom talar Koranen om *al-jizya*, en skatt som straff för icke-muslimerna i de islamiska länderna. Därutöver finns ytterligare en skatt som förekom innan islam och som fortfarande tillämpas, *al-kharaj*.

Al-zakat är inte en skatt i strikt västerländsk mening, utan snarare en religiös plikt. Den är en av islams fem pelare och betraktas inte som en belastning av de troende. *Zakat* innefattar almosor och kan ges privat till de fattiga. Syftet är entydigt: *zakat* skall tilldelas dem som är i nöd, en rättighet för de fattiga och en skyldighet för de rika. Den rikes egendom är inte lovlig, *halal*, om hans granne lider nöd. Koranen fastställer regler för vem som kan utnyttja *zakat*:

"Allmosor aro blott avsedda för de behövande och fattiga, för dem, som hava besvar med dem, vilkas hjartan bora vinnas, för slavars frigivande och de skuldsatte, för Guds sak och vagfarande." (Sura 9:60)

⁴ Med Tawhid menas underkastelse och enighet med Guds vilja. Guds vilja är källan till allt värde. Se vidare Hjarpe [1983].

Med *zakat* menas "att rena" – att ge *zakat* innebär en rening av individens synder. Därför menar shiiterna att *zakat* skall vara strikt specificerad vad gäller avsikten och inte användas för offentlig verksamhet. De hävdar också att *zakat* skall ges direkt från de rika till de fattiga.⁵

Sunniterna å andra sidan hävdar att det är statens skyldighet att samla och distribuera *zakat*. Den skall insamlas även om det inte finns nöd i samhället. Medlen skall förvaras i statskassan, *beit-al-mal*, och användas enligt statens bedömningar och beslut, även för offentliga syften. Deras resonemang bygger på en koranvers: "Mottag en allmosa från deras ägodelar, att de må rena och helga dem." (Sura 9:104).

Eftersom *zakat* inte är uttryckligen preciserad i Koranen råder det olika uppfattningar om hur *zakat* bestämmas. Vanligen är *zakat* en proportionell skatt. Den är 2,5 procent per år på lös egendom, kapital och jord.⁶ Skatten skall betalas när egendomen innehafts minst 12 månader och avkastningen överstiger en viss nivå så att ägaren har uppnått en viss levnadsstandard. Således är *zakat* en form av förmögenhetsskatt.

Al-jizya är en skatt som betalas av icke-muslimerna i de islamiska länderna (kvinor och barn undantagna).

"Striden mot dem som ej tro på Gud och den yttersta dagen, ej helighålla vad Gud och hans apostel förklarat heligt och ej bekänna sanningens religion, dem, som fått skriften, nämligen, tills de villigt giva skatt och odmjuka sig."⁷

Uttaget av *jizya* motiveras med att icke-muslimer måste betala för sin otrohet och för det skydd den islamiska staten erbjuder dem – icke-muslimer får inte göra värnplikt eftersom landets försvar är en islamisk religiös plikt. Eftersom icke-muslimer inte betalar *zakat* kräver den islamiska rättvisan dessutom att de bidrar med något som motsvarar den islamiska skatten.

Storleken på *jizya* är beroende av betalningsförmågan. Icke-muslimerna, *dhimin*, indelas i tre grupper: fattiga, medelklass och rika. *Al-jizya* är en regressiv skatt utformad på så sätt att de fattiga drabbas hårdast. Skatten för de rika överstiger inte 0,5 procent av deras förmögenhet. Medelklassen får betala 12 procent per år och de fattiga ännu mer. (Se Askari [1982] s 66).

Till skillnad från *zakat* och *jizya* är *kharaj* en neutral skatt: den kan drabba både muslimer och icke-muslimer beroende på vilken status deras jord har.⁸ Den ursprungliga arabiska jorden är befriad från *kharaj*; den belastas istället med *ushr*, tionden. *Ushr* varierar mellan fem och tio procent beroende på jordens bördighet.

Al-kharaj kan delas i två delar: en fastighetsskatt som grundas på egendomstaxering och en skatt på avkastningen. Egendomstaxeringen baseras på fastighetens storlek, jordmånen, bevattningssystemet, antalet träd osv. Avkastningsskatten är proportionell och varierar mellan 20 och 50 procent beroende på bl a skördens storlek och marknadspriserna.

Eftersom *kharaj* inte är nämnd i Koranen har den islamiska staten en stor frihet vad beträffar indrivning och storlek på skatten. Skattetrycket bestäms i samförstånd med de religiösa rättsskolorna, *ijma*,⁹ och utifrån den ekonomiska situationen i landet.

⁵ Shiterna har alltid varit motståndare till staten. Formodligen beror detta på att shiterna nästan aldrig haft makten över den islamiska nationen. Umah. Shiternas sekt kallas den upproriska sekten. För vidare läsning rekommenderas Hjarpe [1983].

⁶ När *zakat* läggs på jord kallas den *ushr*, tionden. Det råder skilda uppfattningar om huruvida *ushr* får raknas som en form av *zakat*. Hanafiterna, en religiös rättsskola, utesluter den möjligheten.

⁷ Med dem som fått skriften menas kristna och judar. De kallas ahl-al-kitab. Se Hjarpe, kap 9.

⁸ Den jord som erövrades räknades som krigsbyte, men eftersom jordägaren inte gjorde något motstånd och ingen strid ägde rum konfiskerades inte jorden. Jordägarna fick istället betala skatt.

⁹ Med *ijma* menas konsensus mellan islams fyra olika religiösa rättsskolor – hanafi, shafi, maliki och hanbali.

Islamisk handelsrätt

Innan de islamiska bankerna behandlas kan det vara lämpligt att kortfattat beskriva den islamiska handelsrätt som reglerar bolagsbildning och avtalskontrakt mellan en bank och dess kunder. De banker som följer den islamiska etiken registreras under den så kallade *Mudarabah* lagen, vilket innebär att de kontrakt som upprättas av banken måste uppfylla vissa villkor. För att *Mudarabah*¹⁰ kontraktet skall vara giltigt krävs att:

- det finns två parter som frivilligt ingår ett avtal i vilket den ena parten överläter kapital till den andre för affärsändamål,
- vardera parten vet i förväg hur stor hans andel av den eventuella vinsten blir; andelen skall uttryckas i procent och inte i absoluta tal,
- den part som bidrar med arbetskraft, entreprenören, skall ha absolut frihet i beslut om hur kapitalet skall användas och vilka åtgärder som är nödvändiga för att maximera vinsten,
- om vinsten uteblir kommer inte den aktive parten, *Mudarib*, att erhålla någon ersättning för sin arbetsinsats; om förlust uppkommer skall denna enbart belastas kapitalägaren; om kapitalägaren kan påvisa att förlusten orsakats av försumlighet från den aktive partens sida kan denne dock åtalas.

Den karakteristiska egenskapen för *Mudarabah* kontraktet är att riskmomentet gäller för båda parterna; ingendera parten har någon fast och förutbestämd avkastning genom avtalet. Denna princip präglar hela den islamiska affärsmentaliteten. Även vid andra företagsformer, exempelvis vid jordbruks- och industriprojekt, försöker man tillämpa *Mudarabah* principerna så att den islamiska synen på social rättvisa uppfylls.

Islamiska banker

De islamiska bankernas konstruktion, d v s förhållandet mellan banken å ena sidan och kapitalägare och entreprenör å andra sidan bygger på *Mudarabah* principen. I förhållande till långgivaren, kapitalägaren, är banken den aktive parten och långgivaren delägare i det företag som banken utför, och i förhållande till låntagaren, entreprenören, verkar banken som passiv delägare. Således råder ett aktivt triangelförhållande mellan kapitalägare, bank och entreprenör i den islamiska ekonomin.

En utgångspunkt för de islamiska bankerna är att varje form av ränta är förbjuden i det islamiska samhället. Därför verkar de islamiska bankerna enligt en vinst- och förlustdelningsprincip. Vid finansiering av ett projekt sluter banken, som är långgivare, ett avtal med entreprenören, vilket innebär att den vinst som uppkommer delas mellan bank och entreprenör i på förhand bestämda andelar. Samtidigt finns ett avtal mellan banken och dess kapitalägare som fastslår att bankens vinst delas enligt en på förhand överenskommen kvot. Bankens kapitalägare kan antingen ta del av de vinster som uppstår vid specifika projekt eller av bankens totala vinster. Bankens egen nettovinst blir skillnaden mellan vinstandelarna. Banken delar först projektets avkastning med entreprenören och sedan sin andel med kapitalägaren. Fördelningen av vinsten mellan banken och dess motparter – insättare och entreprenör – är, så som ränta i de traditionella bankerna, beroende av den ekonomiska verkligheten och den ekonomiska politik som förs av statsmakten samt projektens art.

På inlåningssidan uppvisar de islamiska

¹⁰ Ibland används Qirad synonymt med *Mudarabah*

¹¹ Uppgifterna om de islamiska bankernas struktur är hämtade ur Muazzam [1982] och de olika artiklarna i Euromoney.

bankerna i stort samma struktur som det traditionella banksystemet. Bankernas operationer kan grovt uppdelas i tre sorters konton: investeringskonto, sparkonto och konto för löpande transaktioner (checkkonto).

Investeringskonton motsvarar kapitalkonton i traditionella banker. Insättningarna kan ses som riskvilliga kapitalplaceringar på längre sikt. Banken placerar medlen från denna kontoform i olika projekt, och nettot fördelas enligt vinst- och förlustdelningsprincipen. Vinst och utdelning beräknas årligen eller var sjätte månad. Vissa banker beräknar även resultat för varje enskilt projekt som kapitalägare är intresserade av. Givet riskmomentet kan förluster uppkomma och avkastningen tidvis utebli. En del av vinsterna, exempelvis 5–10 procent, placeras i en reservfond för att täcka eventuella framtida förluster.

Sparkonto utnyttjas dels som kapitalplacering, dels som gardering mot oförutsedda utgifter. Medlen på kontot investeras av banken i kortsiktiga projekt och på obligationsmarknaden. Insättaren delar bankens årliga vinster. Vissa banker redovisar resultat varje kvartal och ger avkastning på basis av dessa.

Konton för löpande transaktioner ger ingen avkastning eftersom syftet med kontot inte är att ge utdelning utan snarare att erbjuda tjänster. Därför tillämpas heller inte vinst- och förlustdelningsprincipen för kontoformen. Inte heller banken erhåller avkastning när den lånar ut pengar till företag och privatpersoner som råkat ut för tillfällig likviditetsbrist. Banken kan emellertid ta ut ett arvode för att täcka de administrativa kostnaderna som uppstår av lånetransaktionen. Vid stora utbudsöverskott från kundernas sida kan banken välja att överföra pengar från detta konto till sparkonton för kortsiktiga placeringar.

På utlåningssidan är de islamiska bankerna engagerade i lång- och kortsiktig finansiering av handel, industri och jord-

bruk. Bankerna handlar också med statspapper och erbjuder konsumentkrediter. Såsom nämnts ovan baseras alla transaktioner där bankerna medverkar på *Mudarabah* principen. Bankerna blir delägare i de aktuella projekten och resultatet fördelas enligt vinst- och förlustdelningsprincipen.

Långsiktiga lån kanaliseras av bankerna genom *Mudarabah* certifikat och andelsbevis. När ett lån beviljats erhåller banken i allmänhet ett *Mudarabah* certifikat i gengäld. Certifikatet har ett fast värde och kan överlåtas. Om certifikatet bjuds till försäljning på marknaden har det utfärdande bolagets styrelse förtur till köp. Vid slutet av varje år beslutar styrelsen hur stor del av vinsterna som skall fördelas till *Mudarabah* innehavare. Om förlusterna överstiger 50 procent av det nominella kapitalet skall *Mudarabah* bolaget likvideras. Den vasterländska bolagslagen har varit en av källorna till *Mudarabah* lagen och *Mudarabah* certifikat uppvisar i stort samma drag som stamaktier.

Andelsbevis är ett annat instrument för att förmedla långsiktiga lån. Syftet med bevisen är att ersätta räntebärande obligationer (Se Muazzam [1982] s 61). Även andelsbeviset är baserat på vinst- och förlustfördelningsprincipen. Det har ett fast värde och begränsad löptid, vanligtvis 10 år, och kan överlåtas och in-tecknas. Innehavaren av andelsbeviset tar del av företagets vinst enligt överenskommelse med företagsledningen. Avkastningen bestäms oftast som en proportion av vinst före skatt och avsättningar. Om förluster uppkommer täcks de först genom reservfonder. Förluster därutöver fördelas bland innehavare av andelsbevisen i förhållande till insatsen. Andelsbevisen kan också förvandlas till *Mudarabah* certifikat.

Vid lån till staten kan vinst- och förlustdelningsprincipen inte tillämpas, eftersom staten oftast lånar för att täcka budgetunderskott och finansiera offentlig

verksamhet som inte uppvisar någon real avkastning. Eftersom all forutbestämd utdelning och avkastning förbjuds i det islamiska samhället förordas allmänt att avkastningen på statspapper skall vara relaterad till tillväxten av BNP. Om BNP ökar med 2 procent skall således innehavare av statspapper erhålla 2 procent som avkastning.

Leasingsystem används av de islamiska bankerna för kanalisering av medellånga och kortsiktiga lån. Banken köper realkapital och maskiner för egen räkning och hyr sedan ut det för en bestämd tid. Ingen fast avgift eller hyra erläggs i förväg, utan banken delar den vinst som uppkommer med entreprenören.

Murabaha eller mark-up används av bankerna för kortsiktiga lån för handel. Banken tar en viss avgift för att förmedla en transaktion mellan en köpare, oftast en inhemsk affärsagent, och en vanligtvis utländsk säljare. Godset förvärvas av banken för egen räkning och säljs sedan vidare till den inhemska köparen. Bankens kund, dvs köparen, betalar bankens inköpskostnader plus en viss marginal som utbetalas i förväg eller när varorna säljs på marknaden. *Murabaha* anses skild från rantan därför att den inte är relaterad till tiden, utan snarare till den enskilda transaktionen.

Kortsiktiga lån är vanligast vid finansiering av jordbruk. Lånen sträcker sig i allmänhet från en säsong till två år. Långsiktiga lån förekommer emellertid för exempelvis utrustnings- och kreatursinköp. Banken delar jordbrukets avkastning med bonden enligt överenskomna kvoter. En del av överskottet sparas i banken som en buffert mot eventuella framtida förluster. Bonden kan bli delägare i banken genom att överföra en del av sin vinst till banken och i gengäld erhålla ett *Mudarah* certifikat.

Eftersom islam inte främjar lån för improduktiva syften är det svårt att få lån för konsumtion i islamiska banker. För att försäkra en viss social trygghet rekom-

menderas att staten och kooperativa företag skall erbjuda sådana lån för låginkomsttagare. Vissa banker erbjuder emellertid lån för konsumtion till sina kunder genom att köpa de varor som efterfrågas av kunderna och sedan överlåta varorna till kunderna. Äganderätten övergår successivt från banken till kunden i takt med avbetalningen. Betalningen består dels av inköpskostnader, dels av hyreskostnader som skall täcka bankens administrativa kostnader samt den vinst banken avser ta ut. Banken skriver således ett kontrakt med sin kund om att varan — exempelvis ett hus — skall vara betald inom en viss tidsperiod. Om kunden säljer varan under denna tidsperiod skall intäkten delas med banken.

De islamiska bankernas effektivitet

Räntans nödvändighet ifrågasätts sällan i västerländsk ekonomi. Det islamiska samhället har däremot, en strikt negativ syn på ränta. Rantan ses som en källa för orättvisa och exploatering, en fiktion skapad av kapitalägare för att utsuga de mindre bemedlade. Därför anses det nödvändigt att eliminera rantan från det islamiska samhället.

En av de islamiska bankernas huvuduppgifter är just att verka för detta mål genom att vara substitut för de traditionella västerländska bankerna. Således borde en värdering av de islamiska bankernas effektivitet innefatta en bedömning av hur framgångsrika bankerna varit i denna uppgift.

Nytan av att undvika rantan kan knappast bedömas i ekonomiska termer. Istället baseras den följande bedömningen på en traditionell västerländsk ekonomisk grund där tonvikten ligger på skillnaderna mellan islamiska och västerländska bankers verksamhet och beteende.

De islamiska bankernas religiösa grund utgör i många fall en fördel i jämförelsen med traditionella banker. Av religiösa skäl vägrar många muslimer att deponera

pengar i traditionella banker och ta emot ränta. De islamiska bankerna är således ett lämpligt instrument för att attrahera de sparare som annars skulle samlat på sig improduktivt kapital.

Även på utlåningssidan har islamiska banker kunnat bryta sig in på områden som legat utanför de traditionella bankernas verksamhet. De islamiska bankerna, i synnerhet de statliga, har varit inriktade på att nå de småbrukare på landsbygden som inte kommit i kontakt med bankväsendet tidigare, dels på grund av misstron mot de etablerade bankerna och dels på grund av de traditionella bankernas ovilja att finansiera de små lågavkastande projekt som varit aktuella. Således har de islamiska bankerna kunnat förmedla tidigare outnyttjat kapital till produktiva ändamål. Detta har varit särskilt betydelsefullt med tanke på att aktiemarknaderna i de islamiska länderna är dåligt utvecklade.

Eftersom de islamiska bankerna verkar i det närmaste som investeringsbanker eller investmentbolag är förhållandet mellan banken och entreprenören starkare än förhållandet mellan traditionella banker och dess låntagare. Genom sitt ägande i entreprenörens företag följer den islamiska banken kontinuerligt upp verksamheten, medan traditionella banker i allmänhet nöjer sig med att inledningsvis pröva låntagarens och projektets kreditvärdighet.

Denna starkare relation har både för- och nackdelar. Fördelarna är att banken genom sin specialkunskap fortlöpande kan hjälpa entreprenören att undvika uppenbara misstag, även om bankens möjligheter att konkret påverka entreprenören begränsas genom Mudarabahkontraktet. Detta innebär att entreprenörens kostnader för information och specialisthjälp kan begränsas. En möjlig nackdel är att bankens insyn och inflytande på sikt kan begränsa entreprenörens handlingsfrihet. *Mudarabah*kontraktet garanterar låntagaren fullständig handlingsfrihet un-

der lånets löptid, men bankerna har stor makt då lånen förnyas och nya kontrakt tecknas, i synnerhet om företaget inte givit någon vinst. I exempelvis Pakistan är många entreprenörer ovilliga att ta lån enligt vinst- och förlustdelningsprincipen eftersom de befarar att bankerna kan lösa ut entreprenörens andel som kompensations om företaget gör förluster (Ahmed [1983] s 111).

Vinsten från den lånefinansierade verksamheten delas mellan banken och entreprenören. Därefter delas bankens andel av vinsten mellan banken och kapitalägaren. Givet att alla parter ingått avtalet frivilligt uppstår då inga oegentligheter om det aktuella projektet ger vinst. Men om projektet misslyckas uppkommer en annan situation. Vid ett fullständigt misslyckande förlorar kapitalägaren sitt kapital, banken förlorar sin ersättning för förmedling av lånet, dvs sin andel av vinsten, och entreprenören förlorar sin andel av vinsten, sin inkomst. Således förefaller bankens risk vara betydligt mindre än både kapitalägarens och entreprenörens.

En traditionell bank som arbetar med ränta har kostnader för att pröva låntagarens och det aktuella projektets kreditvärdighet, medan själva lånekostnaden ges mer eller mindre direkt av den gällande marknadsräntan. En islamisk bank måste utöver detta bedöma hur stor avkastning varje enskilt projekt kan förväntas ge för att därefter bestämma vilka lånevillkor som erbjuds, dvs hur stor andel av vinsten man kräver för att godkänna lånet. Detta leder till stora administrativa merkostnader.

Pakistan är det land där de islamiska bankerna utvecklats mest. Alla banker, inhemska såväl som utländska, ålades att inom sex månader från och med den första januari 1985 övergå till att verka enligt islamiska regler (Ahmed [1985] s 105). Den årliga avkastningen i de islamiska bankerna har där varit 1–2 procent högre än i de traditionella bankerna. Dessa siff-

ror motsäger delvis antagandet om att de islamiska bankernas administrativa kostnader skulle vara högre än de traditionella bankernas. Resultatet kan emellertid vara en följd av statsingripanden för att attrahera nya placerare till de islamiska bankerna (Ahmed [1983] s 110).

En mycket översiktlig vardering av de islamiska bankernas effektivitet ger således anledning att notera två huvudpunkter.

För det första har den religiösa framtoningen medfört att nya grupper, som tidigare stått utanför den finansiella ekonomin, kommit att ta del av bankernas verksamhet.

För det andra har de nya rutiner som gjorts nödvändiga av de islamiska reglerna orsakat merkostnader, i vissa fall påtagliga sådana, och därigenom sänkt bankernas ekonomiska effektivitet.

En islamisk ekonomi?

Kan regler som ges av sharia sägas definiera ett islamiskt ekonomiskt system eller handlar det istället om särskilda regler och begränsningar inom ett redan existerande kapitalistiskt system? En strikt islamisk ekonomisk politik har aldrig tillämpats varför det är omöjligt att från en empirisk grund bedöma huruvida ett samhälle helt baserat på sharia utgör ett fungerande ekonomiskt system. Detta gäller åtminstone modern tid. Saudiarabien och Pakistan har kommit längst i strävandena att nå en rent islamisk ekonomi. Frågan kan dock ses ur en annan synvinkel. Sharia styr den troende muslimens materiella och andliga tillvaro, men erbjuder inga direkta svar på dagens ekonomiska spörsmål. Istället erbjuder sharia ett antal grundregler för beteendet i det ekonomiska livet. Dessa grundregler betraktas som tidlösa och säregna för islam.

De viktigaste reglerna, av vilka de flesta redan noterats, kan sammanfattas enligt följande:

- Äganderätten i islam är begränsad, och har huvudsakligen en social funktion. All egendom tillhör Gud och individens rätt är begränsad till bruksrätt. Om egendomen missbrukas kan den fråntas den jordiske ägaren.
- Varje muslim är tvungen att arbeta för att försörja sig. Därför är varje form av vinst eller avkastning utan personlig insats i form av arbete eller risk förbjuden.
- Räntan, *riba*, är förbjuden. Tillägg till en ursprunglig lånesumma är tillåtna endast då tillägget inte är förutbestämt eller givet i fasta tal.
- Pengar har endast en bytesfunktion. Att betrakta pengar som en normal vara som kan köpas och säljas i vinstsyfte är inte tillåtet.
- Allting är föremål till depreciering. Endast Gud, *al-Rabb*, är evig. Kapital och egendom kan inte öka i värde över tiden utan tillskott av arbete.
- De materiella och de andliga nyttigheterna går hand i hand. De materiella nyttigheterna är konsumtion av varor och tjänster, medan de andliga nyttigheterna är de påbud som ges i Koranen, exempelvis att ge allmosor och vara solidarisk med de fattiga. Att maximera de materiella nyttigheterna på bekostnad av de andliga strider mot islam.

I stort innefattar islam de kapitalistiska strävandena; vinst tillåts, äganderätten är skyddad om den handhas korrekt, den enskilde tillåts ta risker och investera. Koranen uppmuntrar de troende att söka lyckan i den materialistiska världen, och att betrakta ekonomisk framgång som en gåva från Gud (Rodinson [1974] s 12 ff).

Emellertid finns fundamentala skillnader mellan den islamiska synen på ekono-

mi och kapitalism. Medan den kapitalistiska ideologin inte explicit innefattar moraliska bedömningar ingår sociala och moraliska aspekter som mycket framträdande delar av den islamiska synen på ekonomin.

Förhållandet mellan de materiella och de andliga nyttigheterna innebär att islam inte kan tillåta t ex ökad ekonomisk tillväxt på bekostnad av de fattigas sociala och moraliska rättigheter. Islam definierar en minimigräns för medborgarnas levnadsnivå, och så länge denna inte är uppfylld tillåts entreprenörerna inte att verka fritt, utan staten förväntas ingripa för att omfördela medel från de rika till de fattiga. Således utgör de moraliska aspekterna den stora skillnaden mellan kapitalismen och den islamiska synen på ekonomin.

Referenser

- Ahmed R, [1983], "Pakistan leaps into the unknown". *Euromoney*, Dec.
- Ahmed R, [1985], "Forced conversion to islam". *Euromoney*, Jan.
- Askari H, [1982], *Taxation and Tax Policies in the Middle East*. Butterworths, London.
- Cumming-Bruce N, [1983], "Islamic banking moves east". *Euromoney*, July.
- Cooper R, [1981], "A calculation in one hand and the Koran in the other". *Euromoney*, Nov.
- D'Estaing O G, [1982], "Analyse de la Mystique Economique de l'Islam ou le Pêché d'Intéret", i *Supplément à la Revue des Deux Mondes*, Nov-Dec.
- Esposito J (ed.), [1980], *Islam and Development*. Syracuse University Press, New York.
- Hjärpe J, [1983], *Politisk Islam*. 2:a upplagan. Skeab, Älvsjö.
- Khurshid A (ed), [1980], *Studies in Islamic Economics*. Islamic Foundation, Leicester.
- Koranen, [1979], övs K V Zettersteen, andra upplagan, Stockholm.
- Muazzam A (ed.), [1982], *Islamic Banks*. New Century Publishers.
- Rodinson M, [1974], *Islam and Capitalism*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Shalaby A, [1983], *al-Iktisad fi al-Fikr al-Islami*. Kairo.